

Критичне мислення: ключові характеристики та вправи для його розвитку.

«Не достатньо мати гарний розум, головне – правильно його використовувати» (Р. Декарт).

«Небагато людей розмірковують більше двох-трьох разів на рік; я створив собі міжнародну репутацію, розмірковуючи один чи два рази в тиждень» (Д.Б. Шоу).

«Я поважаю віру, але саме сумніви – це те, завдяки чому ти вчишся» (У. Мізнер)

Зазвичай ми ставимося до процесу мислення так, ніби це щось саме собою зрозуміле та природне – як дихати чи кліпати очима. При цьому більшість з нас майже не використовують можливості, які закладені в цій дивовижній людській здатності. Насправді ж мислення можна і навіть необхідно постійно вдосконалювати/тренувати, так як тренуються, наприклад, спортсмени чи музиканти. Бо людина – єдина істота в світі, яка може мислити критично. І саме школа – це ідеальне середовище для навчання та розвитку такого мислення.

Що ж таке критичне мислення? Це процес аналізу, синтезування й обґрунтування оцінки достовірності/цінності інформації; властивість сприймати ситуацію глобально, знаходити причини і альтернативи; здатність генерувати чи змінювати свою позицію на основі фактів й аргументів, коректно застосовувати отримані результати до проблем і приймати зважені рішення – чому довіряти та що робити далі.

Його не варто плутати з:

- простим запам'ятовуванням (пам'ять комп'ютера набагато ширша, ніж наша, але це не значить, що комп'ютер може мислити).
- розумінням складних ідей (коли ми працюємо над розумінням чужої ідеї наше власне мислення пасивне – ми лише сприймаємо те, що створив хтось інший).
- творчим/інтуїтивним мисленням (мозок творця працює несвідомо – у цьому й головна відмінність).

Важливі ключові характеристики, які має критичне мислення:

- **Свободу та самостійність** (здатність висловити ідею незалежно від інших).
- **Інформація для нього – відправна**, а не кінцева **точка** для розвитку (щоб народити зважену думку потрібно опрацювати величезну кількість матеріалів).
- **Починається з постановки питань та проблем**, які потрібно вирішити (перший крок до того, аби навчити учнів критичному мисленню полягає в тому, щоб допомогти їм розгледіти безкінечну кількість питань навколо).

- **Використовує переконливу аргументацію** (коли людина знаходить власне вирішення і підкріплює його розумними доказами).
- **Є соціальним процесом** (будь-яка думка перевіряється і відточується тоді, коли ми ділимося нею з іншими; коли ми сперечаємось, обговорюємо, заперечуємо і обмінюємося думками з іншими – ми поглиблюємо свою позицію).

На шляху до розвитку такого мислення потрібно пройти 6 послідовних кроків:

1. **Нерефлексивний мислитель** – ще не усвідомлює «недорозвиненість» свого мислення.
2. **Спонтанічний мислитель** – усвідомив, що має проблеми зі своїм мисленням.
3. **Мислитель-початківець** – намагається удосконалюватися, але без регулярної практики.
4. **Практикуючий мислитель** – визнає необхідність регулярної практики.
5. **Просунутий мислитель** – росте у процесі своєї регулярної практики.
6. **Майстер мислення** – усвідомлене і проникливе мислення стає візитівкою людини.

Але для чого потрібно розвивати критичне мислення? Що воно дає людині:

1. Відчуття свободи власної волі.
2. Розширення горизонтів (бачення світу стає ширшим, глибшим, цікавішим).
3. Можливість знаходити та приймати певні важливі істини для себе.
4. Глибоке розуміння себе, своїх цінностей та потреб.
5. Сміливість приймати рішення.
6. Гнучкість та краща адаптація до змін.
7. Врівноваженість та спокій (людина, яка мислить критично, має більше шансів зрозуміти свої потреби та робити те, що не суперечать її внутрішнім переконанням, а відповідно – менше жаліти та розчаровуватися у зробленому).
8. Здатність протистояти інформаційному тиску – не брати на віру все, що читаєш, а перевіряти, аналізувати й приймати зважені рішення.
9. Вміння знаходити та знешкоджувати маніпуляції.
10. Толерантність до думок іншого.
11. Екологічне ставлення до членів колективу/групи, але водночас вміння орієнтуватися в першу чергу на свої власні цінності і не піддаватися тиску певних групових норм.

Всі перелічені вище пункти можуть збагатити життя як вчителя, так і учня. Звісно, для їхнього досягнення потрібна щоденна практика для нашого мислення. При цьому для учнів потрібні свої інструменти для розвитку критичного мислення, а для вчителя – свої. Нижче ми наведемо приклади таких практичних завдань.

З чого почати вчителю?

Наприклад, із практики **9 стратегій для розвитку критичного мислення:**

1. **Використовуйте «пустопорожній час».** Ми часто відволікаємось і витрачаємо наш час на непотрібні речі (переключаювання каналів телебачення, безцільне «блукання» в інтернеті чи соцмережах, самозвинувачування чи жаль щодо минулого), що не приносять нам ні продуктивного результату, ні задоволення. Тож чому б не використати цей час на тренування мислення? Наприклад, наприкінці кожного дня можна проаналізувати: про що я сьогодні думав за день? коли я мислив при цьому про якісь дурниці, а коли, навпаки, думав продуктивно? що я сьогодні зрозумів нового? Чи дозволив я сьогодні якійсь негативній думці мене «вимкнути» на якийсь час? якби можна було б повторити цей день – щоб я подумав/зробив інакше? Чи впливали на мене думки інших, чи я діяв відповідно до власних переконань і цінностей? Якщо робити це регулярно – ваше мислення почне змінюватися.

2. **Працюйте над 1 проблемою в день.**

Це можна робити навіть на ходу, наприклад, по дорозі з роботи. Подумайте, які проблеми перед вами зараз стоять. Відкиньте ті, на які ви не можете впливати самостійно. Потім оберіть 1 проблему, яка вам під силу. Вивчіть її з усіх боків: з яких елементів вона складається, як стосується ваших цілей та потреб? Виясніть, яка інформація вам потрібна для ширшого розуміння та вирішення проблеми. Потім зберіть інформацію й продумайте ресурси та дії: що можна зробити в короткостроковій та довгостроковій перспективі; що вам для цього потрібно? Продумайте стратегію, а коли настане час дій, контролюйте їх та будьте готові за потреби перебудувати стратегію.

3. **Інтерналізуйте** (від лат. Interior – «внутрішній»; процес перетворення зовнішніх дій, властивостей предметів, понять, соціальних форм спілкування в стійкі внутрішні якості особистості через засвоєння норм, цінностей, вірувань, установок, уявлень тощо). Засвоюйте інтелектуальні стандарти. Кожен тиждень працюйте з однією з інтелектуальних норм (зрозумілість/чіткість, точність, доречність, глибина, широта, логічність, значення та ін.). Наприклад, якщо ви зосередитесь на «зрозумілості» протягом тижня, спробуйте зауважувати, коли ви незрозумілі в спілкуванні з іншими та коли інші люди незрозумілі у тому, що вони говорять.

4. **Ведіть інтелектуальний щоденник.**

Кожен тиждень записуйте його в такому форматі: опис емоційно значимої для вас ситуації, вашу реакцію на неї, її аналіз та оцінку аналізу (що ви взнали про себе? Що б ви зробили інакше, якби можна було б повторити цю ситуацію?).

5. **Перебудуйте характер.** Виберіть одну інтелектуальну рису – наполегливість, автономія, співчуття, хоробрість, смиренність тощо – та розвивайте її протягом тижня. Наприклад, обравши смиренність, фокусуйтеся на моментах,

коли ви визнаєте, що ви – неправі, а також на моментах, коли ви відмовляєтесь це визнавати навіть тоді, коли погоджуєтесь з доказами цього (це моменти захисту, коли,

наприклад, ми кажемо: «Я вже знаю все, що маю знати про це»). Спробуйте розширити ваші знання/переконання та прийняти інші думки.

6. **Зменшуйте рівень егоцентризму.** Людині властиве егоцентричне мислення – несвідомий нахил на користь себе. Спостерігайте за собою у таких ситуаціях: коли я думаю егоцентрично? Чи говорю часом щось ірраціонально – аби отримати свою вигоду? Чи намагаюся я нав'язати свою волю іншим? Зафіксувавши такі моменти, спробуйте вдатися до саморефлексії, задавши собі такі питання: а що б в такій ситуації відчувала та зробила б раціональна людина?
7. **Передивіться свій погляд на речі.**

Ми живемо в світі, де часто кожна ситуація є вже певними чином «визначена» (соціальними нормами, правилами, цінностями тощо). І те, як визначена ситуація, впливає на те, як ми почуваємося в ній і як ми діємо. Але насправді кожна ситуація може бути визначена багатьма способами – в цьому і закладено можливості для нас. Кожен з нас в силі дивитися на

проблеми чи «негативні» ситуації під іншим кутом зору, побачити в них конструктивні/позитивні моменти, знайти шляхи виходу і бути щасливішим. Щоб практикувати такий підхід, потрібно встановити певні принципи. Наприклад, можна створити список 5-10 негативних ситуацій, де ми відчуваємо себе сердитими, незадоволеними, розчарованими тощо. І до кожної з них знайти альтернативні бачення і модель поведінки. Звісно, існують дуже складні ситуації (хоча насправді їх значно менше ніж тих, де ми навіть не намагаємося побачити альтернативи), в яких спершу важко знайти вихід, але навіть тоді ви можете зробити так, як радить мудрий англійський дитячий віршик:

«For every problem under the sun, there is a solution or there is none. If there be one, think til you find it. If there be none, then never mind it». Відкладіть думки про цю проблему на якийсь час – тоді вихід може знайти вас сам.

8. **Працюйте зі своїми емоціями.** Щоразу, коли ви відчуваєте негативні емоції, спитайте себе: які мої думки привели мене до цього? як інакше я можу подумати про те, що мене так турбує? Можливо щось в цій ситуації є смішним, або цікавим/новим досвідом (дозвольте собі здивуватися, що і таке буває в світі!)? Якщо ви знайдете відповіді на ці питання – ваші емоції неодмінно змінюватимуться.
9. **Проаналізуйте вплив групи на ваше життя.**

Час від часу задавайте собі питання, як на вас впливає той чи інший колектив/група/соціум: яку поведінку від вас очікують/вимагають? що забороняють робити? Часто групові норми можуть впливати на нас на несвідомому рівні, в результаті чого ми можемо забороняти собі думати чи вчиняти певні речі. Тоді як насправді, можливо вам давно хотілося б поводитися інакше (згідно з особистих норм та цінностей).

Застосовуючи ці стратегії для свого життя, паралельно ви можете почати будувати уроки та працювати над проектами eTwinning Plus із застосуванням вправ для розвитку критичного мислення учнів.

Можна щодня розвивати в учнів **базові навички, необхідні для критичного мислення**: спостережливість; схильність до інтерпретації, аналізу, виведення висновків; властивість давати оцінки (ідеям, предметам, явищам тощо).

Також важливо **стимулювати та схвально оцінювати всі прояви критичного мислення** в учнях. Можна пояснити, з чого складається таке мислення і чим воно відрізняється від звичайного, скориставшись цією таблицею:

Критичне мислення	Звичайне мислення
чіткість	нечіткість
точність	неточність
конкретність	невизначеність
ретельність	похибки
значимість	незначимість
узгодженість (послідовність)	неузгодженість (непослідовність)
глибина (фундаментальність)	поверховість
повнота	неповнота
значущість	тривіальність (банальність)
чесність (неупередженість)	пристрасність (упередженість)
адекватність (щодо цілі)	неадекватність (щодо цілі)
оцінююче судження	здогадки
зважене судження	імпульсивне віддавання переваги
класифікація	просте групування
припущення	вірування
логічне формулювання висновків	формування висновків
розуміння принципів	об'єднання понять за асоціацією

Всі ми знаємо, що діти – допитливі від природи та прагнуть пізнавати світ. Вони здатні висувати дуже багато оригінальних ідей. Тому головне завдання вчителя на уроці чи у проектній роботі – бути в першу чергу помічником, що стимулює учнів до пошуку інформації, пізнання та осмисленню нового, генеруванню власних ідей.

Базова техніка формування критичного мислення може застосовуватися вчителем щодня. Її ключові етапи:

1. **Виклик.** Ціль – формування особистого інтересу для отримання інформації. Учні

мають подумати та розповісти іншим (за допомогою індивідуальної, парної, групової роботи; брейнстормінгу; спільних прогнозувань; озвучування проблемних питань тощо) про те, що вони знають з обраної теми для обговорення – так отримані раніше знання усвідомлюються і стають базою для засвоєння нових. Задача вчителя на цьому етапі – узагальнити знання дітей, допомогти кожному визначити «своє особисте знання» і основні цілі для отримання нових.

2. **Осмислення.** Діти знайомляться з новою інформацією. При цьому вони мають відслідкувати своє розуміння і записувати у вигляді питань те, що вони не зрозуміли – для того, щоб пізніше заповнити ці «білі плями». Після ознайомлення з інформацією кожен учень має сказати про те, які орієнтири/фрази/слова допомогли йому зрозуміти інформацію, а які, навпаки, заплутували. Головний принцип етапу осмислення – вчитель має давати учням право/установку на індивідуальні пошуки інформації з подальшим груповим обговоренням та аналізом.
3. **Рефлексія.** Учні мають обдумати те, що вони взнали та як включити нові поняття в свої уявлення; обговорити, як це змінило їхні думки, бачення, поведінку.

Підготовка вчителя для застосування цієї техніки:

- Визначіть ціль занять (чого хочемо навчитися) і тему (наприклад, «Будова людського скелету і відповідна термінологія»).
- Подумайте, що ви вже знаєте про це? Що може стати корисним? До яких з цих знань ви відноситеся упереджено?
- Які ресурси для навчання у вас є? Скільки часу для навчання у вас є?
- Зберіть інформацію: намагайтеся бути максимально відкритими та неупередженими до нової інформації.
- Спитайте: до чого автори/джерела відносяться упереджено?
- Систематизуйте зібрану інформацію, шукайте нові зв'язки – як між ключовими поняттями, так і між всією темою і повсякденним життям.
- Знову задайте питання: чи лишилося щось незрозуміле?
- Подумайте, як би ви могли продемонструвати свої знання з цієї теми? А як би ви могли скласти цікаву контрольну на цю тему, використовуючи по-новому зібрану та структуровану інформацію?

Для кожного з етапів формування критичного мислення використовуються свої інструменти:

ВИКЛИК

1. «Знаю-хочу знати-взнав».

Учням задаються питання для самостійного осмислення за обраною темою. Наприклад, при вивченні письменника:

Що ви знаєте про цього письменника? Які твори він написав? Які особливості його творів? Що ви взнали нового з його творів/з його біографії? Що вам би хотілося ще взнати з цієї теми?

Відповіді записуються кожним учнем в колонки «Знаю» і «Хочу знати» у таблицю:

Знаю	Хочу знати	Взнав

Остання колонка може заповнюватися вже після наступного етапу – осмислення. Або можна одразу влаштувати обговорення в парах/трійках/командах. Потім учні заповнюють останню колонку таблиці. Після чого йде спільне обговорення того, чи співпали колонки 2 і 3. Колонка «Хочу знати» дає поштовх до подальшого пошуку нової інформації самостійно – до наступного заняття.

2. Прогнозування за ілюстрацією.

Вчитель має показати ілюстрацію до теми обговорення. Діти мають зробити свої припущення щодо теми та що вони знають з цього приводу. Вчитель може задати такі питання: як ви думаєте, що тут зображено? До чого це відноситься (в повсякденному житті, чи до якої галузі/сфери науки тощо)? Яка тема нашого обговорення? Що ви чули про це?

3. Асоціація.

Застосовується для визначення теми уроку, розвиває уяву та інтуїцію. Учні мають висловити свої здогадки/асоціації про тему, завдання для вивчення теми, ціль вивчення цієї теми. Обговорення має відштовхуватися від якогось узагальнюючого слова, наприклад, «smog/смог» (для теми «Забруднення навколишнього середовища» з англійської мови).

4. Кошик ідей/Брейнстормінг.

Про [технологію брейнстормінгу](#) ми писали раніше. Щодо техніки «кошику ідей» – її ціллю є здебільшого зацікавлення дітей. Вчитель задає питання про те, що учні знають про певну тему/проблему. Кожен учень записує те, що згадає (на це виділяється 2 хв.). Далі учні обмінюються інформацією в командах – записують нові ідеї, якщо такі в когось з'являться. Потім по колу кожна команда називає якийсь із записаних фактів і всі разом складають єдиний список ідей у вигляді тез – в одну «кошик» (можна взяти реальний кошик і складати туди папірці з ідеями, або ж

намалювати його на плакаті і приліплювати туди стікери). Головний принцип – як і в брейнстормінгу – записуються усі ідеї, навіть помилкові (наприклад, «Шевченко народився в сім'ї музикантів»). Наприкінці заняття вчитель може виправити недостовірні тези і вписати туди разом з дітьми нову правдиву інформацію.

5. Правильно/неправильно. Вчитель задає класу заздалегідь продумані питання за темою заняття. Всі питання починаються з «А правда, що...?». Відповідь може бути тільки «так чи ні».

6. Товсі/тонкі питання. Вчитель влаштовує опитування за певною тематикою (питання готуються заздалегідь).

«Тонкі» питання передбачають відповідь лише «так чи ні» і починаються, наприклад, так: хто ...? Що...? Чи правда, що...? Чи правильно твердження, що...? Чи можливо, що...? Чи згодні ви з...? Як звати...? Яку назву має...?

«Товсті» питання вимагають розгорнутої відповіді – з аналізом, синтезом, порівнянням,

оцінкою. Наприклад: дайте три пояснення, чому...? Поясніть, чому...? Чому ви вважаєте, що...? В чому різниця між...? Як можна узагальнити наступні поняття...? Що буде, якщо...?

7. Дерево припущень.

Підходить для тем, що містять елемент прогнозування, або обговорень щодо розвитку якогось явища у майбутньому. Учні озвучують свої ідеї та спільно створюють «дерево передбачень», де стовбур – задана тема, гілки – передбачення (я думаю, що ...; ймовірно, що буде так...), а листя – аргументи на користь тверджень.

8. Алфавіт.

Учні отримують завдання написати якнайбільше фактів про тему навчання, при цьому кожне слово- факт має починатися з літер алфавіту. Наприклад, вивчення теми «вода»:

Аква

Болото

Водоспад

Гідростанція

Дистиляція

Екологічно чиста

Жорстка

Замерзає при 0 ...

Технології товсті/тонкі питання, дерево передбачень, кошик ідей та брейнстормінг можуть також використовуватися і в інших етапах розвитку критичного мислення (тільки ціллю їхньою буде відповідно осмислення, або рефлексія щодо матеріалу).

ОСМИСЛЕННЯ

1. Технологія «6 капелюхів».

Може застосовуватися і на етапі виклику, але вже містить певні елементи осмислення та навіть рефлексії. Учні діляться на команди (або це можуть бути окремі ролі для 1 людини), кожна з яких отримує свого «капелюха». Колір капелюха вказує на тип завдання:

Білий капелюх – розкажіть про тему лише у фактах і цифрах.

Жовтий капелюх – подумайте, чому ... (далі йде якесь питання, що стосується фундаментальних основ теми, яку досліджує клас).

Чорний капелюх – доведіть, що ... (в рамках теми).

Червоний капелюх – подумайте, який емоційний стан може викликати в нас ця тема (або якийсь її ключовий елемент).

Зелений капелюх – подумайте, як використати тему/її елементи, щоб це зробило наше життя радіснішим?/ які позитивні моменти має ця тема?

Синій капелюх – узагальніть висловлювання всіх попередніх груп-капелюхів/підсумуйте, що корисного та нового ми взнали в результаті цього завдання.

2. Зигзаг.

Ця технологія допомагає учням детально осмислити тему та розвинути навички колективного критичного аналізу. Етапи заняття:

- Учні діляться на робочі групи по 4-6 осіб. Перед кожною командою ставиться задача – спільно створити узагальнюючий текст за темою заняття в певному стилі (стиль – есе, лист другу, тези до конференції, стаття в профільний журнал, вірш тощо – можна визначити шляхом жеребкування).
- Кожна робоча група спільно визначає ключові ідеї майбутнього тексту (опорні слова/ план/ схема). Можна використовувати тут якусь з технологій етапу «виклику».
- Після цього кожен член команди отримує якусь експертну роль (можна порухуватися на перший-четвертий в кожній команді. Кожен номер символізує якусь експертну роль). Далі однакові номери з усіх команд сідають працювати в новій, експертній групі – так утворюються 4-6 експертних груп, які працюють за 4-6 напрямками. Наприклад, тему «Україна в 60-80 рр. ХХ ст.» можна поділити за такими напрямками: політичне становище, розвиток промисловості, розвиток сільського

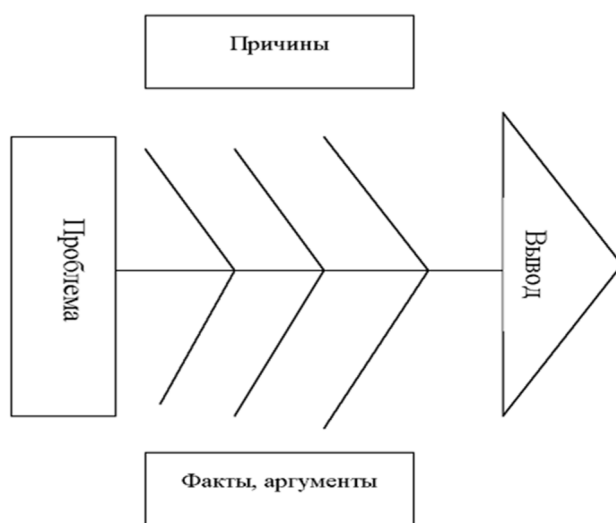

господарства, культура тощо. Кожній групі потрібно видати відповіді інформаційні матеріали (які розкривають лише їхній напрямок роботи).

- Після такої співпраці, експерти повертаються до своїх команд, які були визначені на початку заняття. І вже там створюють спільний узагальнюючий текст у визначеному стилі. При цьому кожен з експертів спершу має донести іншим членам команди результат роботи експертної групи – для того, щоб усі напрямки теми стали відомі кожному і були враховані при написанні тексту.
- Після написання тексту, кожна команда зачитує його перед усією аудиторією.

3. Fishbone (Рибна кістка).

Свою назву цей інструмент дістав через те, що його візуальне вираження нагадує рибну кістку. Він дозволяє учням

«розбити» загальну проблемну тему на низку причин та аргументів. Застосування цього прийому допоможе учням зрозуміти важливість аргументації, а також те, що кожна проблема – багатогранна, може мати кілька причин, що впливають одна на одну. «Рибна кістка» є дуже дієвим інструментом у застосуванні до соціальних тем, на зразок «шкідливі звички», «підліткова злочинність», «погана екологія в місті» тощо.

Порядок роботи:

- Після спільного обговорення проблемної теми під модерацією вчителя учні записують її чітке формулювання в полі «Проблема».
- Після аналізу інформації за темою (з текстових матеріалів, фільмів тощо) учні виділяють причини та аргументи, що їх підтверджують. Часто причин знаходиться більше, ніж аргументів. У такому випадку варто пояснити дітям, що це – нормально, адже бувають ситуації, коли причини ще не мають логічного пояснення і залишаються у якості припущень.
- Шляхом аналізу «причин-аргументів» діти формулюють висновок, який записується в останній частині малюнку.

4. INSERT/ІНЦЕПТ (інтерактивна система запису для ефективного читання і розмірковування)

Це технологія дає можливість дитині глибше осмислити запропонований для опрацювання текст. Учні читають текст і ставлять відповідні позначки біля окремих слів/фраз:

- + Я це знав
- - Я це не знав/ Я думав інакше

- ? Це мене здивувало
- ! Я хотів би дізнатися про це детальніше

Далі учні заповнюють таблицю, куди вписують фрази/слова/речення, що їх зачепили, – у відповідну колонку

+	–	?	!

1. Ромашка Блума.

Інструмент розроблений за педагогічним принципом таксономії (від грец. – порядок і закон) американського психолога Бенджаміна Блума та його шести рівнів учбових цілей в когнітивній сфері: знання – розуміння – застосування – аналіз – синтез – оцінка.

Після першого знайомства з інформацією, вчитель задає учням питання:

- Прості/фактичні (на перевірку пам'яті): що...? Де...? Коли...?
- Уточнюючі: ти вважаєш, що...? Тобто ти сказав, що...? Ти бачиш це так ...?
- Пояснюючі: чому...? Що мається на увазі...? яка головна ідея...?
- Творчі, де є елемент прогнозу/припущення: а що, якби...? Як би покращили...? Запропонуйте альтернативу...
- Оцінювальні: чим щось відрізняється від іншого? Наскільки цінними є...? Як би ви визначили/аргументували...? Яке судження ви можете зробити з приводу...? тощо.
- Практичні, що мають висвітлити зв'язок теорії з життям: де це застосовується у повсякденному житті? Як це можна використати на практиці?

Питання можна оформити у вигляді «ромашки Блума» (де на кожній пелюстці – відповідне питання) та дати на опрацювання в командах.

2. Логічний ланцюжок.

Учням дається завдання, де є уривки з тексту, цитати, факти, події, визначні персони – все це потрібно поєднати, або записати в хронологічному порядку, згідно з логікою.

3. Карусель.

Командна робота. Вчитель формулює проблемні питання відкритого характеру – стільки, скільки є команд. Заздалегідь потрібно приготувати кольорові маркери, листки А3 з питаннями (по 1 на кожному). За сигналом вчителя листки передаються між командами по годинниковій стрілці. Група спільно записує відповідь на питання. Відповіді не мають повторюватися. Далі можна вивісити листки на дошку

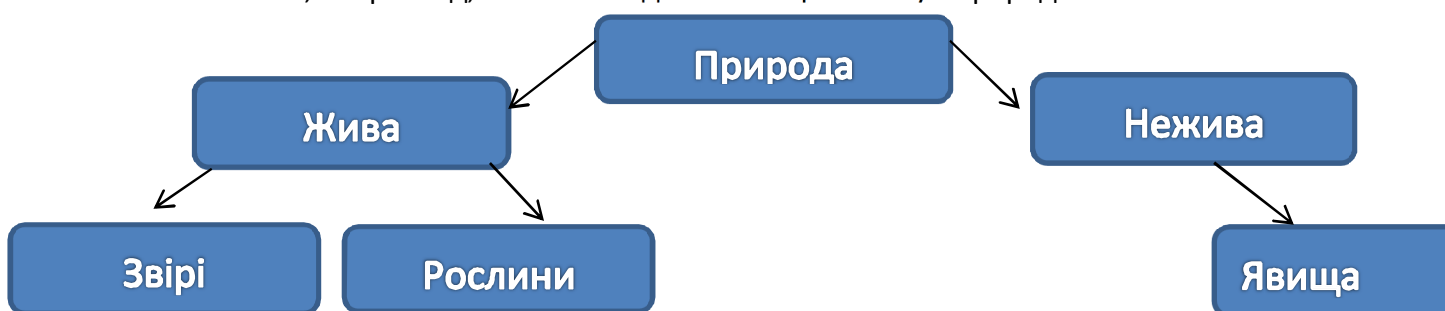
та проголосувати за найкращу командну відповідь на кожне питання (останнє відноситься вже до наступного етапу – «Рефлексії»).

РЕФЛЕКСІЯ

1. Кластер.

Якщо явище, що вивчається, має багато різних за значенням характеристик та ознак, можна дати учням завдання створити схему-кластер. Правила створення: в центрі записується слово, навколо якого фіксуються слова/словосполучення, пов'язані з темою. Учні озвучують все, що знають, використовуючи метод мозкового штурму. Це можуть бути не лише чіткі факти, але й асоціації чи творчі сприйняття. Далі вся ця інформація спільно з учнями групується, класифікується, категоризується та оформлюється графічно в певну схему.

Ось як, наприклад, може виглядати кластер на тему «Природа»:

2. Сінквейн.

Сінквейн – короткий неримований вірш з 5 рядків, винайдений американською поетесою Аделаїдою Крепс під впливом японської поезії. Техніка цього вірша ідеально підходить для розвитку образного мислення, концентрації знань, переосмислення отриманої інформації, вираження своєї позиції щодо теми, а також для вивчення нових понять з іноземної мови. Як скласти сінквейн:

1 рядок – 1 слово – головна тема/об'єкт обговорень (іменник чи займенник).

2 рядок – 2 слова, що описують властивості/ознаки/характеристики об'єкта (прикметники, дієприкметники).

3 рядок – 3 слова, що описують дії, характерні для об'єкта (дієслова, дієприкметники).

4 рядок – фраза з 4 слів, де автор висловлює особисте ставлення до теми.

5 рядок – слово-резюме, ключова характеристика або нова інтерпретація об'єкта.

Приклади:

<p><i>Осінь</i> Тепла і м'яка Крутиться, танцює і сміється Тільки сумно скидають листя Почуття</p>	<p><i>Math</i> Important education Adding, subtracting, multiplying Sometimes difficult, sometimes easy Numbers</p>
--	---

3. Кути.

Цей засіб навчання використовується, щоб навчити дітей самовизначенню та відстоюванню своєї точки зору. Назву він отримав від форми проведення – учні

формулюють різні точки зору щодо теми та розходяться по різних «кутам», щоб знайти відповідні аргументи. Вчителю потрібно так організувати цей процес, щоб учні самостійно визначили спірні питання та напрям дискусії, самі розходилися по кутам. Найкраще для такої дискусії підходять тексти, статті, випадки з життя, що мають світоглядний багатозначний контекст та пов'язані з буденними уявленнями, моделями поведінки, соціальними й екологічними проблемами, колективними міфами та упередженнями. Схема проведення «кутів» (вона включає в себе всі етапи – «Виклик», «Осмыслення» та «Рефлексію»):

- Знайомство з текстом. Вчитель має вибрати такий текст, який від початку може наштовхувати на багато різних інтерпретацій.
- Діти формують свою ключову думку щодо отриманої інформації та обговорюють текст в парах/малих групах. При цьому завдання може звучати по-різному, наприклад: «запишіть свою думку стосовно прочитаного», «оцініть поведінку героїв», «поясніть, чому так могло статися», «запропонуйте свій варіант вирішення проблеми».
- В кожній групі якийсь один учень має стати аналітиком, завдання якого – виявляти протилежні одна одній точки зору. Також вчитель ставить перед ним конфіденційне завдання – виявити, як члени кожної групи здійснюють свій вибір на користь якоїсь з точок зору, якими аргументами користуються. Тож аналітики переміщуються між командами та роблять особисті записи.
- Групи озвучують перед усіма присутніми головні тези свого обговорення – так виявляються кілька відмінних між собою точок зору, які повторилися у різних групах. Вчитель допомагає дітям сформулювати різні ключові позиції, за якими діти групуються в нові команди і розходяться «по кутах». Аналітики становлять окрему групу. Діти, чия точка зору не співпадає з жодним з кутів, мають вибір – приєднатися до найбільш підходящого «кута», або ж увійти в групу аналітиків.
- Далі кожна з груп спільно шукає аргументи та готується до відстоювання своєї точки зору. Також в командах обираються доповідачі.
- Паралельно група аналітиків випрацьовує критерії для оцінки виступів команд. Основне завдання – відслідкувати етапи розвитку ідей та відповісти на важливе питання: як насправді відбувається вибір на користь певної точки зору? Вчитель може допомагати їм у цьому нелегкому завданні.
- Доповідачі від команд презентують свою ключову ідею та її аргументацію. Після чого аналітики за допомогою вчителя мають оцінити виступи груп за тими критеріями, які вони виділили (максимальна кількість критеріїв – 5). Пріоритет має надаватися не лише команді, що найбільш чітко аргументувала точку зору (з теоріями, фактами, даними та прикладами), але й тій групі, яка змогла узагальнити точки зору інших команд та врахувала їх у своєму виступі.
- Результат оцінювання має озвучуватися максимально толерантно, з акцентом на позитивні моменти у кожному виступі. Про це аналітики мають бути попереджені заздалегідь.

4. Есе.

Учням дається завдання написати аргументоване есе на розглянуту тему, або певної ключової тези/думки/аспекту теми.

5. Таблиці.

Концептуальна таблиця: використовується для порівняння трьох чи більше аспектів/питань (по горизонталі розташовується те, що потрібно порівняти, по вертикалі – різні риси і якості, за якими учні мають порівнювати).

Приклад:

Характеристики	Ацтеки	Майя	Інки

Зведена таблиця: має важливу особливість – характеристики для порівняння учні мають придумати самі, шляхом спільної роботи. Спершу всі пропозиції характеристик записуються на дошку та узагальнюються. Потім учні мають вибрати найважливіші – аргументувати при цьому, чому саме ці, а не інші критерії важливі для порівняння. Далі дані з опрацьованого матеріалу вносяться самостійно кожним у таблицю.

Приклад порівняльної таблиці для громадського транспорту:

характеристики	трамвай	автобус	метро	Маршрутне таксі
маршрути				
популярність				
ціна				
затори				

Інструментів/завдань для розвитку критичного мислення на сьогодні відомо набагато більше. Їх можна легко знайти в інтернеті, або ж придумати самостійно. Важливо при цьому пам'ятати, що розвивати критичне мислення – це значить вчити дітей не тому, **що** вони повинні думати, а **як** вони мають думати – розвивати навички аналізу, синтезу, пошуку та переосмисленню інформації, навчити ставити перед собою додаткові питання, знаходити нестандартні рішення, аналізувати свої вчинки та дії.

І чим більше поле для самостійних думок та дій (з правом на деякі помилки в процесі засвоювання нових знань) отримають ваші учні – тим ефективнішим буде навчання. Одне китайське прислів'я говорить: «Скажи мені – і я забуду, покажи мені – і я запам'ятаю, дозволь мені діяти самому – і я навчуся». Навчити дитину мислити самостійно, зважувати, приймати та брати відповідальність за свої думки й рішення – чи ж не це є одним з найважливіших завдань вчителя?!

Корисні ресурси:

- Психологія критичного мислення Д. Халперн: [http://www.e-reading.link/bookreader.php/110655/Halpern - Psihologiya_kriticheskogo_myshleniya.html](http://www.e-reading.link/bookreader.php/110655/Halpern_-_Psihologiya_kriticheskogo_myshleniya.html)

- Критичне мислення: велика база російськомовних текстів, вправ, тестів, інструментів: <http://www.evolkov.net/critic.think/index.html>
- Бібліотека Міжнародного центру Критичного мислення (корисні матеріали англійською): <http://www.criticalthinking.org/pages/index-of-articles/1021/>
- Матеріали та вправи для розвитку критичного мислення:
<https://sites.google.com/site/nacalnyeklnizneudinsk/picasa-veb-albomy/animoto>
<http://festival.1september.ru/articles/573737/>
http://www.mozliceum.na.by/mr_proekt_critic.php
<http://www.kmspb.narod.ru./posobie/priem.htm>
<http://ppt4web.ru/pedagogika/ispolzovanie-tekhnologii-kriticheskogo-myshlenija-v-nachalnoj-shkole.html>
<http://ext.spb.ru/2011-03-29-09-03-14/137-preschool-literature/3669-2013-10-20-03-35-23.html>
- Лекції І. Загашева – з детальним описом інструментів/вправ, а також конкретні приклади з практики навчання критичного мислення:
<https://lib.1september.ru/2004/17/15.htm>
<http://lib.1september.ru/2004/20/13.htm>
<http://lib.1september.ru/2004/22/13.htm>
<http://lib.1september.ru/2004/23/26.htm>
- Розвиток критичного мислення засобами ІКТ:
<https://sites.google.com/site/mkiktkm/razberemsa-v-ponatiah-1/kriticeskoe-myslenie>
- Приклади уроків з використанням інструментів для розвитку критичного мислення:
<http://festival.1september.ru/articles/628005/>
<http://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/obshchepedagogicheskie-tekhnologii/2013/02/05/ispolzovanie-tekhnologii-razvitiya>
<http://74214s002.edusite.ru/p66aa1.html>